

ภาคผนวก ๑

หลักจริยธรรมที่สำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลทั้งหลายดำเนินชีวิตในทางที่เหมาะสมที่ควร เพื่อให้ทุกคนสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งผู้ปฏิบัติตามคำสอนนั้นมียุ่มาหลาย โดยมิชื่อเรียกทั่วไปว่า “ชาวพุทธ” หรือ “พุทธบริษัท” อันประกอบไปด้วยบุคคล ๔ กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา บางครั้งเรียกว่า “สหธรรมิก” แปลว่า ผู้ร่วมธรรม หรือ ผู้ร่วมประพฤติธรรมด้วยกัน ได้แก่ บุคคล ๗ กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี^๑ สิกขมานา^๒ สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา^๓

คำสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับการประพฤติของชาวพุทธนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. คำสอนสำหรับนักบวช คือ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร และสามเณรี

คำสอนเกี่ยวกับการประพฤติสำหรับนักบวชนั้น มีทั้งที่เป็นคำสั่งห้ามปฏิบัติ คือ สิลต่างๆ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืน ถือว่ามีความผิดต้องถูกลงโทษ^๔ และคำสอน คือธรรมต่างๆ ซึ่งทั้งหมดคัมภีร์ไว้ในพระไตรปิฎก

^๑ อก.จตุกก. ๒๑/๑๒๙/๑๗-๑๗๓

^๒ ภิกษุณีและสามเณรีนิกายเถรวาทนั้น ตามหลักพุทธศาสนาในประเทศไทยถือว่าไม่มีอยู่ในปัจจุบัน และไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าสาบสูญไปตั้งแต่เมื่อใด อย่างไรก็ตามปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๔) พบว่ามีผู้ออกบวชเป็นภิกษุณี โดยที่มหาเถรสมาคมแห่งประเทศไทยไม่ยอมรับอยู่บ้าง(ผู้เขียน)

^๓ สามเณรีที่กำลังเตรียมตัวบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งไม่มีอยู่ในปัจจุบัน

^๔ ขุ.ม. ๒๙/๙๓๕/๕๓๘

^๕ ความผิดของภิกษุเรียกว่า “อาบัติ” มี ๗ ประการ คือ

๑) ปาราชิก เป็นความผิดร้ายแรง มีโทษต้องขาดจากความเป็นพระ ประกอบด้วยการเสพเมถุน การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ๕ มาสขึ้นไป การฆ่ามนุษย์ การอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน

๒) สังฆาทิเสส เป็นความผิดขั้นรุนแรงของพระ ต้องถูกลงโทษตามวินัยอย่างหนัก สงฆ์ต้องประชุมลงโทษ เช่น การทำให้อสฺจุเคลื่อน การจับต้องกายหญิง การสร้างกฎด้วยการขอ การทำให้สงฆ์แตกกัน

๒. คำสอนสำหรับบุคคลทั่วไป คือ อุบาธกและอุบาธิกา

คำสอนสำหรับบุคคลทั่วไปนั้น มีเฉพาะคำสอนที่เป็นคำเตือนหรือคำแนะนำ โดยที่ไม่มีได้ มีการบังคับให้ปฏิบัติตาม แต่ทรงสอนว่าสิ่งใดเป็นสิ่งประเสริฐควรทำ สิ่งใดเป็นโทษไม่ควรทำ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“เราทราบชัดธรรมเป็นที่สลัดกิเลสเพียงดังลูกศรออก

บอกทางแก่ท่านทั้งหลายแล้ว

ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน

พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก”

คำสอนเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติหรือหลักจริยธรรมนั้น เป็นไปเพื่อความสุขอันเป็น เป้าหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่งบุคคลทั่วไปควรรู้ ๓ ประการ คือ

๑. หลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน

หลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้นที่ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์ทุกคนที่อยู่ ร่วมกันในสังคม ประกอบด้วยสิ่งที่ควรละเว้น ๕ ประการ คือ

-
- ๓) ฤๅลัจฉัย เป็นความผิดขั้นกลางของพระ มีบทลงโทษโดยระบุให้สารภาพผิดกับภิกษุด้วยกัน แล้ว ปลงอาบัติ เช่น การเสพเมถุนทางอวัยวะต่างๆ ที่นอกเหนือจากทวารหนัก ทวารเบา และปาก
 - ๔) ปาจิตตีย์ เป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรง มีบทลงโทษให้ทำการปลงอาบัติ เช่น การพูดส่อเสียด การ แสดงธรรมสองต่อสองกับผู้หนึ่ง การขุดดิน ไม่เก็บที่นอน การดื่มสุรา การเก็บของมีค่าที่ตกอยู่ ให้ทำการ สารภาพและปรับปรุงตนเอง
 - ๕) ปาฏิเทสนียะ เป็นความผิดที่น้อยกว่า มีโทษให้ทำการแสดงคืน และปลงอาบัติ เช่น การรับอาหาร จากผู้ยากจน แต่ต่อมาทรงอนุญาตให้ผู้ที่ยากจนนั้นมีศรัทธาและตั้งใจถวาย
 - ๖) ทุกกฏ เป็นความผิดเนื่องด้วยการปฏิบัติตนและมารยาท มีบทลงโทษให้ปลงอาบัติ เช่น การพูด เสียดัง การหัวเราะเสียดัง การเอาฝ่าคลุมศีรษะ การฉันอาหารไม่เรียบร้อย การบ้วนน้ำลายลงในน้ำ การยื่น ถ้ายบัสสวาระ เป็นต้น
 - ๗) ทูพภาสิต เป็นความผิดเนื่องจากการใช้คำพูดไม่ดี มีบทลงโทษให้ปลงอาบัติ

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงควั่นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงควั่นจากการลักทรัพย์
- ๓) กามสูมิจจาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงควั่นจากการประพฤติกิเลสในกาม
- ๔) มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงควั่นจากการพูดเท็จ
- ๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงควั่นจากสุราเมรัยและของมึนเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^๑

หลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ๕ ประการนี้รวมเรียกว่า ศีล ๕ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญผู้ปฏิบัติว่าเป็นผู้บำเพ็ญมहाทาน ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่ามหาทานนี้เป็นการกระทำที่จะไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน^๒

๒. หลักจริยธรรมทั่วไป

หลักจริยธรรมทั่วไปเป็นข้อควรประพฤดิเพื่อให้บุคคลปฏิบัติตามความเหมาะสม และพัฒนาตนเองให้มีความเจริญในชีวิต และสามารถอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ

- ๑. ข้อควรปฏิบัติ
- ๒. ข้อควรละเว้น

๒.๑ ข้อควรปฏิบัติ เป็นคำสอนให้บุคคลปฏิบัติตามเพื่อความสุข ความเจริญ และสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ประกอบด้วย

- ๑) หิริโอตตปปะ คือ หลักธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่สับสน เรียกว่า ธรรมคัมภรองโลก มี ๒ ประการ ดังนี้
 - (๑) หิริ คือ ความละอายใจต่อการทำชั่ว
 - (๒) โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว^๓

^๑ ที.ปา.๑๑/๒๔๖/๒๒๙

^๒ อัง.อญฺฐก. ๒๓/๑๒๙-๑๓๐/๒๓๐-๒๓๑

^๓ อัง.ทฺก. ๒๐/๒๕๕/๖๑

๒) ขันติโสรัจจะ คือ ธรรมที่ทำให้งามมี ๒ ประการ ดังนี้

(๑) ขันติ คือ ความอดทน อดได้ ทนได้ เพื่อบรรลุมรรคธรรม และความมุ่งหมาย

อันชอบ

(๒) โสรจจะ คือ ความสงบเสงี่ยม อหยาตัยงาม รักความประณีต หมกจด เรียบ

ร้อยงคงาม*

เมื่อบุคคลมีหิริโอตตปปะ ขันติโสรัจจะ พร้อมแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่มีใจหนักแน่น
มั่นคง ไม่หวั่นไหวง่าย ทำให้เป็นผู้มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ

๓) บุคคลหาได้ยากมี ๒ ประเภท ดังนี้

(๑) บุพพการี คือ บุคคลผู้ทำอุปกะระท่านก่อน

(๒) กตัญญูกตเวที คือ บุคคลผู้รู้อุปกะระที่ท่านทำแล้วและตอบแทน^๑

๔) สุจริต ๓ คือ การกระทำที่ควร ๓ ประการ ดังนี้

(๑) กายสุจริต คือ การประพฤติดชอบด้วยกาย

(๒) วชิสุจริต คือ การประพฤติดชอบด้วยวาจา

(๓) มโนสุจริต คือ การประพฤติดชอบด้วยใจ^๒

๕) สัมปยุตตบัญญัติ คือ ข้อควรปฏิบัติของผู้ประเสริฐ ๓ ประการ ดังนี้

(๑) ทาน คือ การสละสิ่งของของตน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

(๒) บรรพชา คือ การถือบวช เพื่อการไม่เบียดเบียนผู้อื่น

(๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน คือ การปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข^๓

๖) บุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ ๓ ประการ ดังนี้

(๑) บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยทาน

(๒) บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยศีล

(๓) บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยภาวนา^๔

* อง.ทฎก. ๒๐/๔๑๐/๑๑๑

^๑ อง.ทฎก. ๒๐/๓๖๔/๑๐๒

^๒ อง.ติก. ๒๐/๔๔๑/๑๒๐

^๓ อง.ติก. ๒๐/๔๔๔/๑๗๔

^๔ อง.อฎฐก. ๒๓/๑๒๖/๒๒๖

- ๗) คำถึง ๔ ประกอบด้วย
- (๑) ปัญญา
 - (๒) ความเพียร
 - (๓) การงานอันไม่มีโทษ
 - (๔) การสงเคราะห์
- ๘) จักร ๔ คือ ธรรมเป็นประจักษ์ล่องรณาไปสู่ความเจริญ ๔ ประการ ดังนี้
- (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ คือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
 - (๒) สัมปปริสูปัสสยะ คือ การคบสัตบุรุษ
 - (๓) อัดตสัมมาปณิธิ คือ การตั้งตนไว้ชอบ
 - (๔) ปุพเพกตปัญญตา คือ ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในปางก่อน^๑
- ๙) ปธาน คือ ความเพียร ๔ ประการ ดังนี้
- (๑) ตั้งวรปธาน คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น
 - (๒) ปหานปธาน คือ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๓) ภาวนापธาน คือ เพียรให้กุศลเกิดขึ้น
 - (๔) อานุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม^๒
- ๑๐) อธิษฐานธรรม คือ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ ประการ ดังนี้
- (๑) ปัญญา คือ รอบรู้สิ่งที่ควรรู้
 - (๒) ตังจะ คือ ความจริงใจ
 - (๓) จาคะ คือ การเสียดละ
 - (๔) อุปสมะ คือ ความสงบ^๓

^๑ อัง.นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๕๑

^๒ อัง.จตุกก. ๒๑/๓๑/๔๑

^๓ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๔/๑๘

^๔ ที.ปา. ๑๑/๒๔๕/๒๒๐

๑๑) อธิปไตย ๔ คือ ธรรมเป็นเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ ประการดังนี้

- (๑) ฉันทะ คือ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
- (๒) วิริยะ คือ ความเพียรพยายามทำในสิ่งนั้น
- (๓) จิตตะ คือ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น
- (๔) วิมังสา คือ การหมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น*

๑๒) สังคหวัตถุ ๔ คือ หลักการปฏิบัติเพื่อการสงเคราะห์ เป็นการขัดเหนี่ยวจิตใจคนและประสานสามัคคีในชุมชน ประกอบไปด้วย

- (๑) ทาน** คือ การให้ปันเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ

* ที.ปา. ๑๑/๒๓๑/๒๐๗

** การให้ที่เป็นทานเรียกว่า "สัปปริสทาน" ใน อภ.อฎฐก.๒๓/๑๒๗/๒๑๘ กล่าวว่าจะต้องประกอบไปด้วย

๑. ให้ของสะอาด
๒. ให้ของประณีต
๓. ให้ตามกาล
๔. ให้ของสมควร
๕. เลือกให้
๖. ให้เนืองนิจ
๗. เมื่อให้จิตผ่องใส
๘. ให้แล้วดีใจ

และยังมีการให้ที่ไม่เป็นทานอีกเรียกว่า "อสังฆปริสทาน" ซึ่งใน อภ.ปญจก.๒๒/๑๔๗/๑๗๕ ได้กล่าวไว้

๒ ส่วนคือ

- ก. ผู้ให้ เป็นผู้ประกอบไปด้วย
 ๑. อสัตบุรุษ ยอมให้โดยไม่เคารพ
 ๒. ให้โดยไม่อ่อนน้อม
 ๓. ไม่ได้ด้วยมือตนเอง
 ๔. ให้ของที่เป็นเดน
 ๕. ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึง
- ข. สิ่งที่ให้ อันประกอบไปด้วยสิ่งต่าง ๆ ๑๐ ชนิด คือ
 ๑. ให้นหญิงเพื่อนเป็นภรรยาของชาย

- (๒) เปยยวัชชะ คือ การกล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง
- (๓) อัถถจริยา คือ การประพฤติที่เป็นประโยชน์
- (๔) สمانัตตตา คือ ความมีตนเสมอ หมายถึง ทำตนเสมอดั้นเสมอปลาย*
- ๑๓) พรหมวิหาร ๔ คือ ขรรณเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นหลักธรรมประจำใจ เพื่อความประพฤติที่บริสุทธิ์ ดำเนินชีวิตตนเองและปฏิบัติต่อผู้อื่นได้โดยชอบ ประกอบด้วย
- (๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ ปรรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข
- (๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์
- (๓) มุทิตา คือ ความยินดีให้เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข
- (๔) อุเบกขา คือ วางใจเป็นกลาง^๒

-
๒. ให้แม่โคแก่พ่อโคเพื่อการผสมพันธุ์
๓. ให้นำมา มีสุราเมรัย
๔. ให้รูปภาพ
๕. ให้ศาตราอาวุธ
๖. ให้ยาพิษ
๗. ให้โชตรวนเพื่อนำไปจองจำบุคคลอื่น
๘. ให้แม่ไก่พ่อไก่เพื่อผสมพันธุ์
๙. ให้แม่สุกรแก่พ่อสุกรเพื่อผสมพันธุ์
๑๐. ให้ซึ่ง ทะนาน เครื่องตวง อาจจะใช้โกงกันได้
- สิ่งที่ให้ผู้อื่นทั้ง ๑๐ ประการนี้ไม่ถือว่าเป็นทานนี้เพราะก่อให้เกิดขึ้นอีกหรืออาจเป็นโทษภัยแก่ผู้อื่น

* อง.นวก. ๒๓/๓๕๒/๒๐๙

^๒ อง.อภฺฐก. ๒๓/๑๖๐/๒๘๖-๒๘๘

๑๔) ขรวาสนธรรม คือ ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หรือ หลักการครองชีวิตที่ดี
๔ ประการดังนี้

- (๑) ตั้งใจ คือ ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุคฺจฺริง ท่างริง หมายถึง การตั้งใจจริง
ที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตน ตั้งใจให้มั่นอย่างถึงที่สุด เพื่อให้ประสบความสำเร็จ
- (๒) ทมะ คือ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ
- (๓) ขันติ คือ ความอดทน ตั้งใจทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร
เข้มแข็ง ไม่หวั่นไหว มั่นใจในจุดหมายและไม่ทอดทิ้ง
- (๔) จาคะ คือ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์
ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการ
ของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเพื่อเผื่อแผ่ ไม่คับแค้นเห็นแก่
ตน หรือเอาแต่ใจตัว*

๑๕) ทิฏฐธัมมิกัตถประ โยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ ประการ

- (๑) อุฏฐานสัมปทา คือ ความขยันหมั่นเพียรในการทำกิจการของตน
- (๒) อารักขสัมปทา คือ การรู้จักรักษาทรัพย์ที่ตนเองหามาได้
- (๓) กัลยาณมิตตตา คือ การคบเพื่อนที่เป็นคนดี
- (๔) สมชีวิตา คือ การเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้**

๑๖) สัมปรายิกัตถประ โยชน์ คือ ประโยชน์ภายหน้า ๔ ประการ

- (๑) สัทธาสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา หมายถึง การเชื่อในสิ่งที่ควร
เชื่อ
- (๒) สิลสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยศีลในการรักษากาย วาจา ใจ
- (๓) จาคสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยปัญญา ที่จะรู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ***
- (๔) ปัญญาสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยปัญญาที่จะรู้จักบาป บุญ คุณ โทษ*

* ส.ส. ๑๕/๔๔๕/๒

** อ.อ.ฎ.ฎ. ๒๓/๑๑๔/๒๖๙

*** อ.อ.ฎ.ฎ. ๒๓/๑๔๔/๒๗๑

- ๑๗) สุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ คือ
- (๑) สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
 - (๒) สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคน
 - (๓) สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้
 - (๔) สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ^{*}
- ๑๘) เวสัชชกรณธรรม คือ ธรรมทำความกล้าหาญ ๕ ประการ ดังนี้
- (๑) สัทธา คือ เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ
 - (๒) ลีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย
 - (๓) พหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ศึกษามาก
 - (๔) วิริยรัมภะ คือ การปรารภความเพียร
 - (๕) ปัญญา คือ รอบรู้สิ่งที่ควรรู้^{**}
- ๑๙) พละ คือ ธรรมอันเป็นกลาง ๕ ประการ ดังนี้
- (๑) ศรัทธา คือ ความเชื่อ
 - (๒) วิริยะ คือ ความเพียร
 - (๓) สติ คือ ความระลึกได้
 - (๔) สมာธิ คือ ความตั้งใจมั่น
 - (๕) ปัญญา คือ ความรอบรู้^๔
- ๒๐) การใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ๕ ประการ ดังนี้
- (๑) เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุข
 - (๒) เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข
 - (๓) บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ
 - (๔) ทำพละ ๕ อย่าง คือ

* อง.อฎฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๗๑

** อง.จตุกก. ๒๑/๖๒/๘๗

^๓ อง.ปัญจก. ๒๒/๑๐๑/๑๒๖

^๔ อง.ปัญจก. ๒๒/๑๓/๑๐

- ก. ญาติพละ คือ สงเคราะห์ญาติ
- ข. อดิถิปละ คือ ดันรับแขก
- ค. ปุพพเปตพละ คือ ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย
- ง. ราชพละ คือ จ่ายภาษีอากรให้รัฐ
- จ. เทวตาพละ คือ ทำบุญอุทิศให้เทวดา

(๕) บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติกชอบ*

๒๑) ทิศ ๖ คือ หลักธรรมเพื่อให้บุคคลที่อยู่รอบข้างปฏิบัติต่อกัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเรื่องทิศ ๖ ว่า

“มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
 อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
 บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง
 มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย
 ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ
 สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

คฤหัสถ์ในสกุลผู้สามารถนอบน้อมทิศเหล่านี้

บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ

มีความประพฤติเข็มตัว ไม่คือ กระด้าง ผู้เข่นนั้นย่อมได้ยศ^๒
 การปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องในทิศต่าง ๆ นั้น มีดังต่อไปนี้

๑. ทิศเบื้องหน้า อันได้แก่ บิดา มารดา บุตรพึงบำรุงด้วย ๕ สถานะ คือ
 - ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เมื่อท่านแก่ชราต้องเลี้ยงท่านตอบแทน
 - ๒) ช่วยทำกิจธุระท่านด้วยความตั้งใจ
 - ๓) ดำรงวงศ์สกุลไว้ ไม่ทำความชั่วให้เกิดความเสื่อมเสียแก่สกุล
 - ๔) จงปฏิบัติตนเป็นทายาทผู้รับมรดกที่ดี
 - ๕) เมื่อท่านทั้งสองทำกาลกิริยา (ตาย) แล้ว ทำบุญอุทิศไปให้

* อย.ปญจก. ๒๒/๔๑/๔๔-๔๕

^๒ ที.ปา. ๑๑/๒๐๕/๑๗๒-๑๗๓

มารดาบิดาพึงอนุเคราะห์บุตร ๕ สถานะ คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หากภรรยาที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์ให้ในกาลอันควร

๒. ทิศเบื้องขวา อันได้แก่ ครูอาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วย ๕ สถานะคือ

- ๑) ศิษย์พึงเคารพ นอบน้อม ด้วยการลุกขึ้นยืน
- ๒) ศิษย์พึงเคารพ นอบน้อม ด้วยการเข้าไปคอยรับใช้
- ๓) ศิษย์พึงเคารพ นอบน้อม ด้วยการตั้งใจศึกษาสิ่งที่ครูสอน
- ๔) ศิษย์พึงเคารพ นอบน้อมด้วยการปรนนิบัติครูอาจารย์
- ๕) ศิษย์ถึงศึกษาเล่าเรียนวิชาด้วยความเคารพ คือ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

อาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ ด้วย ๕ สถานะ คือ

- ๑) แนะนำดี
- ๒) ให้เรียนดี
- ๓) บอกศิลปะให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
- ๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
- ๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (ไปในทิศทางไหนก็ไม่คอยยาก)

๓. ทิศเบื้องหลัง อันได้แก่ ภรรยา อันสามีพึงปฏิบัติบำรุงด้วยสถานะ ๕ คือ

- ๑) สามีพึงยกย่องว่าเป็นภรรยา
- ๒) สามีไม่พึงดูหมิ่นภรรยาของตน
- ๓) สามีไม่พึงปฏิบัตินอกใจภรรยาของตน
- ๔) สามีพึงมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือนให้
- ๕) สามีพึงหาของกำนัลมาให้ในโอกาสอันควร

ภรรยาอนุเคราะห์สามีด้วย ๕ สถาน คือ

- ๑) จัดการงานดี
- ๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี

- ๓) ไม่นอกใจสามี
 - ๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
 - ๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง
๔. ทิศเบื้องซ้าย อันได้แก่ มิตรสหาย มิตรพึงปฏิบัติด้วยสถานะ ๕ คือ
- ๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน
 - ๒) พุดจามีน้ำใจ
 - ๓) ช่วยเหลือเกื้อกูล
 - ๔) มีคนเสมอร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
 - ๕) ซื่อสัตย์ จริงใจ

มิตรสหายอนุเคราะห์ด้วยการ

- ๑) เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน
 - ๒) เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาสมบัติของเพื่อน
 - ๓) ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
 - ๔) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
 - ๕) นับถือตลอดวงศ์ญาติของมิตร
๕. ทิศเบื้องต่ำ อันได้แก่ ทาสและกรรมกร นายพึงบำรุงด้วย ๕ สถานะ คือ
- ๑) ด้วยการจัดงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
 - ๒) ด้วยการให้อาหารและรางวัล
 - ๓) ด้วยการรักษาในคราวเจ็บไข้
 - ๔) ด้วยการให้ของทีรสแปลก ๆ รับประทาน
 - ๕) ด้วยการปล่อยพักผ่อนตามกาลอันควร
- ทาสพึงอนุเคราะห์นายด้วยสถานะ ๕ ได้แก่
- ๑) รุกขขึ้นทำงานก่อนนาย
 - ๒) เลิกการงานทีหลังนาย
 - ๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้
 - ๔) ทำการงานให้ดีขึ้น
 - ๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๖. ทิศเบื้องบน อันได้แก่ สมณพราหมณ์ อันกุลบุตรควรบำรุงด้วย ๕ สถานะ คือ

- ๑) ด้วยกายกรรม คือ การประพฤติกายต่าง ๆ ด้วยความเมตตา
- ๒) ด้วยวจีกรรม คือ พูดอะไรก็พูดด้วยความเมตตา
- ๓) ด้วยมโนกรรม คือ คิดสิ่งใดก็ให้คิดด้วยความเมตตา
- ๔) ด้วยการไม่ปิดประตูบ้านเมื่อสมณพราหมณ์ไปเยือน
- ๕) ด้วยการถวายอามิสทานตามสมควรแก่ภาวะนิสัย

สมณพราหมณ์พึงอนุเคราะห์กุลบุตรด้วย ๕ สถานะ คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว
 - ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
 - ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
 - ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- ๖) บอกทางสวรรค์ให้

๒๒) สัปริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ มี ๗ ประการ ดังนี้

- (๑) รัมมัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักเหตุ
- (๒) อัตถัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักผล
- (๓) อัตตัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักตน
- (๔) มัตตัญญา คือ ความเป็นผู้ประมาณ
- (๕) กาลัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักเวลาอันสมควร
- (๖) ปริสัจญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักชุมชน
- (๗) ปุคคลปโรปรัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักบุคคลผู้ควรคบ*

๒๓) อริยทรัพย์ มี ๗ ประการดังนี้

- (๑) ศรัทธา คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือ และในความดีที่ทำ
- (๒) ศีล คือ การรักษากาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
- (๓) หิริ คือ ความละอายใจในการทำชั่ว

* ที.ปา. ๑๑/๓๓๑/๒๕๙

- (๔) โอดตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
- (๕) พาหุสังจะ คือ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๖) จาคะ คือ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่
- (๗) ปัญญา คือ ความรู้ ความเข้าใจต้องแท้ในเหตุผล ดี ชั่ว ถูก ผิด กุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณาและรู้ที่จะจัดทำ*

๒๔) กุศลกรรมบถ ทางบุญควรดำเนิน ๑๐ ประการ ดังนี้

- (๑) เว้นจากการปลงชีวิต
- (๒) เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ โดยคารขโมย
- (๓) เว้นจากการประพฤตินิคมในกาม
- (๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- (๕) เว้นจากการพูดส่อเสียด
- (๖) เว้นจากการพูดคำหยาบ
- (๗) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
- (๘) ไม่คิดอยากได้ของผู้อื่น
- (๙) ไม่คิดทำร้ายผู้อื่น
- (๑๐) มีความเห็นชอบ ถูกต้องตามครรลองครองธรรม**

๒.๒ ข้อควรระวัง เป็นคำสอนที่ให้นุคคลหลีกเลี่ยง ไม่ประพฤติปฏิบัติเพราะว่าถ้ากระทำแล้วย่อมก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและผู้อื่น ได้แก่

- ๑) อคติ ๔ ประการ ดังนี้
 - (๑) ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะรัก
 - (๒) โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน
 - (๓) โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะเขลา
 - (๔) ภยากติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว*

* ที.ปา. ๑๑/๓๒๖/๒๒๐

** ที.ปา. ๑๑/๓๖๐/๒๘๘

๒) มิจฉาวณิชา คือ การค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ ประการ คือ

- (๑) การค้าขายศาสตรา
- (๒) การค้าขายสัตว์
- (๓) การค้าขายเนื้อสัตว์
- (๔) การค้าขายน้ำเมา
- (๕) การค้าขายยาพิษ^๑

๓) อบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ๖ ประการ^๒ ดังนี้

(๑) การประกอบเรื่อง ๆ ซึ่งการค้ำน้ำเมา สุรา และเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. ความเสื่อมแห่งทรัพย์สินย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ดื่ม
๒. เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกัน
๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บ
๔. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักความละอาย
๕. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง

(๒) การประกอบเรื่อง ๆ ซึ่งการเที่ยวเตร่ในตอนกลางคืน ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. ผู้นั้นชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัวเอง
๒. ผู้นั้นชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
๓. ผู้นั้นชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. ผู้นั้นยอมเป็นที่ระวางสงสัยของผู้อื่น
๕. ผู้นั้นมักถูกกล่าวดูด้วยคำพูดอันไม่จริง มักถูกใส่ความ
๖. ผู้นั้นจะมีความทุกข์มากมาย อันเกิดจากการเที่ยวกลางคืน

^๑ อัง.จตุกก. ๒๐/๑๗/๒๑

^๒ อัง.ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๒๑๑

^๓ ที.ปา. ๑๑/๑๗๘/๑๖๔

- (๓) การประกอบเนื้อหา ซึ่งการเที่ยวดูมหรสพต่าง ๆ ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ
๑. รำที่โหนดองไปที่นั่น
 ๒. จับร้องที่โหนดองไปที่นั่น
 ๓. ประโคมที่โหนดองไปที่นั่น
 ๔. จับเสภาที่โหนดองไปที่นั่น
 ๕. ร้องเพลงที่โหนดองไปที่นั่น
 ๖. เถิดเทิงที่โหนดองไปที่นั่น
- (๔) การประกอบเนื้อหา ซึ่งการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ
๑. ผู้ชนะยอมก่อเวร
 ๒. ผู้แพ้ยอมเสียทรัพย์ที่เสียไป
 ๓. เกิดความเสื่อมทรัพย์สินในปัจจุบัน
 ๔. คำพูดของคนเล่นการพนันไม่มีใครเชื่อถือ
 ๕. ถูกเพื่อนฝูงดูหมิ่นประมาท
 ๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะ ขาขนักเลงเล่นการพนันไม่สามารถเลี้ยงภรรยาได้
- (๕) การประกอบเนื้อหา ซึ่งการคบมิตรชั่วซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ
๑. ทำให้เป็นนักเลงการพนัน
 ๒. ทำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
 ๓. ทำให้เป็นนักเลงสุรา
 ๔. ทำให้เป็นคนหลอกลวงผู้อื่นด้วยของปลอม
 ๕. ทำให้โกงเขาซึ่งหน้า
 ๖. ทำให้เป็นนักเลงหัวไม้
- (๖) การประกอบเนื้อหา ซึ่งความเกียจคร้าน ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ
๑. คนเกียจคร้านมักอ้างว่าหนาวนัก แล้วไม่ทำงาน
 ๒. คนเกียจคร้านมักอ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
 ๓. คนเกียจคร้านมักอ้างว่าเย็นแล้วจึงไม่ไปทำงาน

๔. คนเกียจคร้านมักอ้างว่ายังเช้านอยู่แล้วไม่ไปทำงาน

๕. คนเกียจคร้านมักอ้างว่าหิวหนัก แล้วไม่ทำงาน

๖. คนเกียจคร้านมักอ้างว่ากระหายน้ำ แล้วไม่ทำงาน

จากโทษแห่งความเสื่อมทั้งหมดนี้ ผู้หวังความสุขความเจริญในชีวิต หวังที่จะให้ตัวเองและบุคคลอื่นมีความปลอดภัยเจริญด้วยโภคทรัพย์ ควรควรงเว้น

๔) อุปกิเลส คือ เครื่องเศร้าหมองที่ให้โทษ ๑๖ ประการ คือ

(๑) อภิชฌาวิสม โทสะ คือ ความละโมภ

(๒) พยาบาท คือ ความร้ายกาจ

(๓) โทษะ คือ ความโกรธ

(๔) อุปนาหะ คือ ความผูกโกรธ

(๕) มัถษะ คือ การลบหลู่คุณท่าน

(๖) ปลาทสะ คือ การตีตนเสมอ

(๗) อิสสา คือ ความริษยา

(๘) มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่

(๙) มายา คือ ความเจ้าเล่ห์ มารยา

(๑๐) สาทเรยยะ คือ การโอคอค

(๑๑) ถัมภะ คือ ความหัวดี

(๑๒) สาทัมภะ คือ การแข่งดี

(๑๓) มานะ คือ การถือตัว

(๑๔) อติมานะ คือ การดูหมิ่นท่าน

(๑๕) มทะ คือ ความมัวเมา

(๑๖) ปมาทะ คือ ความเลินเล่อ

๓. หลักจริยธรรมขั้นสูง

หลักจริยธรรมขั้นสูง เป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นหรือการบรรลุนิพพาน ซึ่งก็คือการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

หลักจริยธรรมทั้งหมดนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์ ซึ่งความสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของทุกชีวิตนั้นมี ๓ ระดับ คือ

๑. ประโยชน์สุขในระดับมนุษย์โลก คือ ความถึงพร้อมด้วยทรัพย์ ลาภ ยศ ความมีเกียรติในสังคม คู่ครองที่เป็นสุขตามสมควรแก่สติปัญญา ทั้งหมดนี้ เรียกว่า “ประโยชน์ในปัจจุบัน”

๒. ประโยชน์สุขในระดับสวรรค์สมบัติ เป็นเรื่องคุณค่าของชีวิตในอีกขั้นหนึ่ง เป็นเรื่องของจิตใจเป็นสำคัญ

๓. ประโยชน์สุขในระดับนิพพาน เป็นประโยชน์สุขสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”

สิ่งที่นำไปสู่ประโยชน์สุขทั้งหมดนั้นรวมอยู่ในหลักคำสอน ๓ ประการคือ

๑. เว้นจากการประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ

๒. ประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ

๓. กระทำใจตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง คือ โลก โกรธ หลง

ภาคผนวก ๒

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและเสื่อมลงเป็นระยะ จึงเป็นเหตุให้ประเทศไทยรับพระพุทธศาสนาจากภายนอกประเทศเข้ามาหลายครั้ง และแต่ละครั้งนั้นก็มีความแตกต่างกัน ซึ่งสามารถแบ่งช่วงเวลาการเข้ามาของพระพุทธศาสนาออกได้เป็น ๔ ยุค แต่ละยุคนั้นมีสาระสำคัญโดยสังเขป ดังนี้

ยุคที่ ๑ พระพุทธศาสนาเถรวาท ระยะประมาณ พ.ศ. ๒๓๕-๓๐๐ หลังจากทีพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ของอินเดีย ทรงส่งสมณทูต คือ พระโสณะ และพระอุตตระ มาเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าที่สุวรรณภูมิ ในสมัยอาณาจักรทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐม หรือจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน หลักฐานที่ปรากฏอยู่มีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น พระปฐมเจดีย์ ศิลารูปธรรมจักร แผ่นศิลาจารึกกาลา เข ชัมมา(ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์) ฯลฯ

ยุคที่ ๒ พระพุทธศาสนาอานาจาริยาวาท ระยะประมาณ พ.ศ. ๗๐๐ อิทธิพลคำสอนของฝ่ายอานาจาริยาวาทหรือมหายาน แผ่ขยายจากอินเดียมายังเกาะชวาและประเทศกัมพูชา ประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลด้วยเช่นกัน จนกระทั่ง พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์อาณาจักรศรีวิชัย ในเกาะสุมาตรา ได้นำพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมาเผยแผ่ทางตอนใต้ของประเทศไทย เช่น นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง ไทรบุรีและปัตตานี ฯลฯ หลักฐานที่ปรากฏอยู่มีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น พระบรมธาตุไชยาที่จังหวัด สุราษฎร์ธานี รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ฯลฯ

และในราว พ.ศ. ๑๕๕๕ กษัตริย์อาณาจักรศรีวิชัย จากนครศรีธรรมราช ที่มาปกครองเมืองละโว้(ลพบุรี) ได้โปรดให้ราชบุตรไปปกครองประเทศกัมพูชา ทำให้ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแผ่ขยายและเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น

ยุคที่ ๓ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม ประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้านุรุทรมหาราช (อโนรธามังช่อ) กษัตริย์แห่งพุกาม(พม่า) ได้ขยายดินแดนครอบครองเมืองรามัญ(มอญ) รวมทั้งเมืองล้านนา จนถึงเมืองละโว้และทวารวดี ในครั้งนั้นพระเจ้านุรุทรมหาราชได้นำพระพุทธศาสนา

เถรวาทแบบพุกาม เข้ามาเผยแผ่ในดินแดนที่ครอบครองไว้ด้วย หลักฐานที่ปรากฏอยู่มีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ได้แก่ พระเจดีย์แบบพม่าในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง เป็นต้น

ยุคที่ ๔ พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา ประมาณ พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าปรักรมพากษัตริย์แห่งลังกา ทรงเลื่อมใสคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก จึงได้ส่งเสริมให้คำสอนของพระพุทธเจ้าเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ได้มีทำการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นที่เกาะลังกา ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในครั้งนี้มีพระสงฆ์จากประเทศต่างๆ เช่น พม่า ไทย มอญ ได้ทราบกิตติศัพท์เกี่ยวกับความเจริญทางพระพุทธศาสนาและปรัชญาพระสงฆ์จึงเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยและอุปสมบทใหม่เป็นแบบลังกาวงศ์ แล้วนำคำสอนนั้นกลับมาเผยแผ่ในประเทศของตน สำหรับประเทศไทยได้มีพระสงฆ์ที่ไปบวชเรียนนำคำสอนเข้ามาเผยแผ่ทางภาคใต้ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช หลักฐานที่ปรากฏอยู่มีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ได้แก่ พระมหาธาตุเจดีย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

วิวัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นนิกายเถรวาท มีวิวัฒนาการในประเทศไทยดังนี้

สมัยอาณาจักรสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๑๗ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์นิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์พร้อมด้วยพระไตรปิฎก และพระพุทธสิหิงค์ จากนครศรีธรรมราชขึ้นไปยังกรุงสุโขทัย และโปรดเกล้าฯ ให้พำนักอยู่ที่วัดอรัญญิก เพื่อเทศนาสั่งสอนธรรมให้กับชาวสุโขทัยรู้จักบุญ บาป ซึ่งครั้งนั้นพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ต่างก็ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัยจึงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวสุโขทัยเป็นอย่างมาก เป็นผลให้พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เจริญ แผ่ขยายและหยั่งรากลึกในอาณาจักรสุโขทัยได้อย่างรวดเร็วและมั่นคง รวมทั้งเกิดวรรณกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาและที่จัดว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกของไทยคือ *ไตรภูมิพระร่วง*

สมัยอาณาจักรล้านนา ประมาณ พ.ศ. ๑๘๕๓ พระเจ้าเม็งรายมหาราช ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี ได้ทรงทูลขอให้พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ส่งพระสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ล้านนา และทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดอรัญญาวาสีขึ้นที่ป่าไผ่ เพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์จากสุโขทัย

ในปี พ.ศ. ๑๕๑๓ พระเจ้ากือนา แห่งล้านนา ได้ทรงส่งราชทูตมาเฝ้าพระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย เพื่อทูลขอพระสุมนเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ล้านนา นับเป็นการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในล้านนา หลังจากที่พระสุมนเถระมาเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากือนาทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทรงสร้างวัดบุปผาราม(วัดสวนดอก) ที่เมืองเชียงใหม่ให้เป็นที่พำนัก และแต่งตั้งให้พระสุมนเถระเป็นพระมหาสวามีบุพพริตนะ ปกครองคณะสงฆ์นิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในล้านนา

ในปี พ.ศ. ๑๕๘๕ พระเจ้าติโลกราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งจัดขึ้นที่วัดโพธาราม(วัดเจ็ดยอด) ในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในสมัยพระเจ้านี้จัดได้ว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในล้านนาเป็นอย่างมาก รวมทั้งได้มีการแต่งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์ที่สำคัญ ได้แก่ พระสิริมังคลาจารย์ แต่งคัมภีร์มังคลัตถปิณีและคัมภีร์สมันตปาสาทิกา พระรัตนปัญญา แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นสมัยที่อาณาจักรมีความเจริญรุ่งเรืองยาวนาน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๕๓ ที่มีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ ที่กรุงศรีอยุธยาเสียเมืองแก่พม่าครั้งที่ ๒ เป็นเวลายาวนานถึง ๕๑๗ ปี ดังนั้นจึงขอกกล่าวถึงวิวัฒนาการของพระพุทธศาสนาที่สำคัญดังต่อไปนี้

ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีที่หนองโสน หรือบึงพระราม เป็นแหล่งชุมชนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ก่อนแล้ว เห็นได้จากหลวงพ่อดโต(พระพุทธไตรรัตนนายก)วัดพนัญเชิง เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ มีอายุเก่าแก่กว่าอยุธยาถึง ๒๖ ปี (พ.ศ. ๑๕๗๗) ต่อมาพระเจ้าอู่ทอง(สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) ทรงประกาศเอกราชจากกรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๕๕๓ และสร้างเมืองใหม่ที่หนองโสน และพระราชทานนามพระนครว่า "กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา" ในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทองพระองค์ทรงนำแบบอย่างการนับถือและปฏิบัติ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาของสุโขทัยมาใช้ เช่น การสร้างวัดในเขตพระราชวัง เพื่อใช้ประกอบพิธีสำคัญทางพระพุทธศาสนา (วัดพระศรีสรรเพชญ์) เป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา นอกจากนี้ยังโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

สมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๕๕๑-๒๐๓๑) พระองค์ทรงสนพระทัยในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และทรงเสด็จออกผนวช ณ วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ ซึ่งในครั้งนั้นมีข้าราชการและประชาชนออกบวชตามเป็นอันมาก รวมทั้งมีพระสงฆ์จากเชียงใหม่เดินทาง

ไปศึกษาพระธรรมวินัยที่ลังกา ต่อมาได้มีพระสงฆ์ที่ไปศึกษาจากลังกานำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาเผยแผ่ในกรุงศรีอยุธยา และเรียกชื่อนิกายใหม่ว่า “พุทธศาสนานิกายวันรัตวงศ์” ในสมัยนี้มีการสร้างพระเจดีย์ทรงลังกาที่ปรากฏอยู่ คือ พระเจดีย์ใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระเจดีย์ใหญ่วัดไชยมังคละ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช(พ.ศ. ๒๑๕๕-พ.ศ. ๒๒๓๑) มีวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจำนวนมาก ได้แก่ สมุทรโฆษคำฉันท์ พาลีสอนน้อง ทศรถสอนพระราม จินตคามณี กำสรวญศรีปราชญ์ ลิลิตพระลอ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น รวมทั้งมีคณะมิชชันนารี จากกรุงปารีส ฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในอาณาจักรอยุธยา ซึ่งปรากฏหลักฐานคือ โบสถ์นักบุญโยเซฟ ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าเกาฬ อำเภอพระนครศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. ๒๒๕๓ พระพุทธศาสนาในลังกาได้เสื่อมลง พระเจ้ากิตติศิริราชสิงห์ กษัตริย์แห่งลังกา จึงได้ส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับส่งกุลบุตรชาวสิงหลมาอุปสมบทเป็นภิกษุกับพระสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๕๕ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้ส่งคณะสงฆ์ไทยจำนวน ๑๕ องค์ โดยมีพระอุบาลีและพระอรियมณีเป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ลังกา ทำให้พุทธศาสนาที่ลังกาเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้ง และพุทธศาสนาที่ไปเผยแผ่ในลังกาครั้งนี้ได้ชื่อเรียกว่า “นิกายอุบาลีวงศ์ หรือ สยามวงศ์” ซึ่งเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สมัยกรุงธนบุรี หลังจากที่พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ แล้วก็ทรงเริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เสื่อมลง อันเนื่องมาจากผลของสงครามที่ทำให้ไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าตากสินมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สืบหาพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิธรรมจากทั่วประเทศ มาประชุมร่วมกันที่วัดบางหว้าใหญ่(วัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน) เพื่อประชุมและคัดเลือกเป็นผู้นำคณะสงฆ์ ครั้งนั้นที่ประชุมได้มีมติเลือกพระอาจารย์ดี วัดประดู่ กรุงศรีอยุธยา และสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกของกรุงธนบุรี และเป็นผู้รับผิดชอบในการปกครองคณะสงฆ์ พร้อมกับฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้มั่นคง

ครั้งนั้นพระเจ้าตากสินมหาราช ได้อาราธนาพระสงฆ์ที่หนีภัยสงครามมาจำพรรษาประจำอารามต่างๆ และทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระพุทธรูปสำคัญ และวัดวาอาราม

เมื่อพระวชิรญาณภิกขุปฏิบัติตามแบบพระมอญอย่างเคร่งครัด อีกทั้งเป็นเจ้านายชั้นสูงมาก่อน ประชาชนจึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและบวชตามแบบอย่างจำนวนมาก ต่อมาจึงได้มีการจัดตั้งคณะสงฆ์นิคายใหม่ขึ้น เรียกว่า “คณะสงฆ์ธรรมยุตินิกาย” สำหรับภิกษุที่ไม่ได้บวชตามแบบใหม่ หรือภิกษุที่มีอยู่แต่เดิมให้เรียกว่า “คณะสงฆ์มหานิกาย” สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน*

๓) สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) เป็นระยะที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองหลายด้านด้วยกัน ดังนี้

การศึกษา พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก อีกทั้งในรัชกาลของพระองค์ยังมีนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นดวงประทีปแก้วแห่งคณะสงฆ์ไทย ผู้วางหลักสูตรการศึกษาแผนกนักธรรมตรี โท เอก หลักสูตรบาลีศึกษาดั้งแต่ เปรียญ ๑ ประโยคถึงเปรียญ ๕ ประโยค และจัดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ รวมทั้งวางหลักเกณฑ์ในการบรรพชา อุปสมบท และการเทศนา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาพระพุทธศาสนาและวิชาการสมัยใหม่ตามความเหมาะสม

การปกครองคณะสงฆ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) เพื่อให้การบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยตั้งคณะกรรมการมหาเถรสมาคมให้เป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์

การสร้างพระไตรปิฎก พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรก แทนการจาร(เขียน)ลงใบลาน ซึ่งในครั้งนีมีการพิมพ์พระไตรปิฎกจำนวน ๑,๐๐๐ ชุดๆ ละ ๓๕ เล่ม แล้วพระราชทานให้พระอารามหลวงทุกแห่ง รวมทั้งมหาวิทยาลัยต่างๆ

* พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก็ยังมีนิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ สำหรับหลักศาสนธรรมแล้วทั้งมหานิกายและธรรมยุตินั้นเหมือนกัน จะต่างกันที่ข้อวัตรปฏิบัติเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น

การสร้างวัด พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯให้สร้างวัด ได้แก่ วัดเบญจมบพิตร
วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติที่บางปะอิน เป็นต้น

๔) สมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๗๗-
๒๔๘๕) มีการแปลพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีเป็นฉบับภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ แล้วเสร็จใน
ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ และพิมพ์เป็นภาษาไทยครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีจำนวน ๘๐ เล่ม จัดพิมพ์
๒,๕๐๐ ชุดเรียกว่า “พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง” และได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะ
สงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปตามรูปแบบการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตยเช่นเดียวกับการปกครองฝ่ายบ้านเมืองโดยให้มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขสงฆ์
ทรงใช้อำนาจการบริหารทางสังฆมนตรีและสังฆสภา

๕) สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ (พ.ศ. ๒๔๘๙-ปัจจุบัน)
เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุ มีพระนาม
ฉายาว่า “ภูมิพลโลกิยกุ” ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
เนื่องในโอกาสวันสำคัญทางศาสนา รวมทั้งทรงสนพระทัยการศึกษาและการปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ
และพระองค์ยังทรงพระราชพระนิพนธ์เรื่องพระมหาชนก ซึ่งเป็นชาดกที่สำคัญเรื่องหนึ่งในพุทธ
ศาสนาให้ประชาชนทุกๆ วัยอ่านเข้าใจและสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้ดีขึ้น
นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีกิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญอื่นๆ อีก เช่น

จัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยรัฐบาลไทยเป็นเจ้าภาพเชิญ
สมณทูตและตัวแทนจากประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนามาร่วมงานฉลอง พร้อมทั้งจัดให้มี
การประชุมชาวพุทธ การจัดนิทรรศการทางศาสนา การแสดงธรรม การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกออก
เผยแผ่ การสร้างพุทธมณฑลที่ตำบลศาลายา จังหวัดนครปฐม

การออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
ได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติม
พ.ศ. ๒๕๓๕) โดยให้ยกเลิกการปกครองคณะสงฆ์แบบเดิม และให้มีการปกครองคณะสงฆ์ตาม
ประเพณีทางศาสนา คือ อาจารย์ปกครองศิษย์ และให้สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคม โดยรวมเอาอำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติและ
อำนาจตุลาการเข้าไว้ด้วยกัน

หลักทศพิธราชธรรมมี ๑๐ ประการ คือ

๑. ทาน คือ การให้
๒. ศีล คือ การสังวรณฺ์กายและใจให้สุจริต
๓. ปริจาคะ คือ การเสียสละ
๔. อาชชวะ คือ ความซื่อตรง
๕. มัททวะ คือ ความอ่อนโยน
๖. ตบะ คือ การมีอำนาจหรือธรรมในคนที่จะขจัดความชั่วไม่ให้กำเริบ
๗. อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ
๘. อวิหิงสา คือ ไม่เบียดเบียนทั้งมนุษย์และสัตว์
๙. ขันติ คือ ความอดทนต่อความลำบากในการปฏิบัติหน้าที่ ต่อการสรรเสริญและนินทา
๑๐. วิโรธนะ คือ คิดและทำสิ่งทั้งปวงโดยปราศจากอารมณ์ยินดียินร้ายของตน มุ่งคิดและ

ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ

หลักจักรวรรดิวัตร มี ๑๒ ประการ ดังนี้

๑. การอนุเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอก ให้มีความสุข
๒. การผูกไมตรีกับประเทศอื่น
๓. การอนุเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์
๔. การเกื้อกูลพราหมณ์และผู้คนที่อยู่ในเมือง
๕. การอนุเคราะห์ประชาชนที่อยู่ในชนบท
๖. การอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล
๗. การจัดรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์
๘. การห้ามชนชั้นทั้งหลายมิให้ประพฤติดิฉันในธรรม และชักนำด้วยตัวอย่างให้มีกุศลจิต
๙. การเลี้ยงดูคนยากจนเพื่อมิให้ประกอบกรทุจริต เป็นภัยต่อสังคม
๑๐. การเข้าใกล้สมณพราหมณ์ เพื่อศึกษานูญบาป กุศลและอกุศล
๑๑. การห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ
๑๒. การดับความโลภมิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้

สมัยอยุธยามีการกำหนดศักดิ์ขึ้นมาใช้อย่างเป็นทางการ(พ.ศ. ๑๕๕๑) กำหนดให้บุคคลในสังคมมีศักดิ์นับตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางผู้ใหญ่ ไพร่ ทาสและพระสงฆ์ ยกเว้นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของศักดิ์นาทั้งปวง ดังนี้

๑. พระมหากษัตริย์ เป็นประมุขสูงสุดของอาณาจักรได้รับยกย่องเป็นสมมติเทพ มีฐานะเป็นเทวราชา และทรงเป็นธรรมราชาด้วย

๒. พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านาย คือ บุคคลที่สืบเชื้อสายจากพระมหากษัตริย์ ๕ ชั้น ตั้งแต่ชั้นสูงลงไป คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ถ้าต่อจากหม่อมหลวงถือว่าเป็นสามัญชน

๓. ขุนนางหรือข้าราชการ เป็นผู้ทำหน้าที่สนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ดูแลไพร่พลและไพร่ของพระมหากษัตริย์ ถือว่าเป็นชนชั้นที่มีอำนาจ มีเกียรติยศและมีอภิสิทธิ์ต่างๆ

๔. ไพร่ เป็น ราษฎรสามัญชนทั่วไป ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากที่สุด

๕. ทาส เป็นชนชั้นที่ต่ำที่สุดของสังคม ไม่มีกรรมสิทธิ์ในแรงงานและชีวิตของตนเอง ต้องทำงานให้กับนายเงินจนกว่าจะได้รับการไถ่ตัวให้พ้นจากความเป็นทาส

๖. พระสงฆ์ จัดว่าเป็นชนชั้นพิเศษหรือไม่มีชนชั้น บุคคลจากทุกชนชั้น ทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ ไพร่ แม้แต่ทาส ก็สามารถบวชเป็นพระสงฆ์ได้ และเมื่อบุคคลในทุกชนชั้นบวชเป็นพระสงฆ์แล้วจะได้รับการยกย่องจากทุกชนชั้น พระสงฆ์จึงเป็นบันไดสำหรับสามัญชนที่จะเปลี่ยนชนชั้นของตน

พระสงฆ์ถือว่าเป็นหลักของสังคม และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กษัตริย์ พระพุทธศาสนาทุกยุคทุกสมัย จนกระทั่งวัดเองก็กลายเป็นศูนย์กลางของสังคมรวมทั้งเป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้คำปรึกษา ฯลฯ

ทั้งสมัยสุโขทัยและอยุธยาประชาชนทุกชนชั้นต่างๆ ดำเนินชีวิตภายใต้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมจนกลายเป็นวิถีไทยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

* ศักดิ์ คือ การถือเอาศักดิ์ของคนเป็นเกณฑ์แต่อย่างเดียว ทุกคนมีข้อกำหนดตามศักดิ์ตามแต่ละบุคคล โดยถือเป็นเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลในสังคม ซึ่งในที่นี้ไม่กล่าวถึงรายละเอียด

การเกิด : ในสมัยโบราณผู้ทำคลอดคือหมอดำแย เมื่อทารกคลอดออกมาจะมีพิธีหลายอย่าง เช่น พิธีตัดสายรก ให้ทารกนอนในกระด้ง แล้วยกกระด้งขึ้นร้อน แล้วเอ่ยว่า “สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูกของใคร มารับเอาเนื้อ” ญาติผู้ใหญ่ของทารกก็จะเอาเบี่ยงซื้อแล้วบอกว่า “ลูกของตัวเอง” เมื่อทารกนอนอยู่ในกระด้งครบ ๓ วัน ก็ทำพิธีขวัญวัน เมื่อครบ ๑ เดือน ทำพิธีขวัญเดือน เพื่อป้องกันผีต่างๆ จากนั้นก็มีพิธีโกนผมไฟ ลงเปล ตั้งชื่อ โกนจุก เพื่อป้องกันอันตรายจากผีและให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ทารก แม้ในปัจจุบันพิธีเหล่านี้ก็ยังมีอยู่ แต่ไม่มากนัก

เมื่อเด็กเจริญเติบโตขึ้นก็จะได้รับการสั่งสอนและเลี้ยงดูที่แตกต่างกัน แต่สำหรับบุคคลทั่วไปซึ่งมีอยู่จำนวนมากมักจะสั่งสอนหรือให้พรแก่เด็กว่า “ขอให้ได้เป็นเจ้าคน นายคน” ส่วนผู้ที่เป็นบิดามารดาก็จะรับสมอ้างว่า “ขอให้สมพรปากเกิด”

การศึกษา : สังคมไทยให้ความรู้แก่ เด็ก ๓ อย่างคือ

๑) ความรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การค้าขาย เป็นช่าง เช่น ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างหล่อ ช่างก่อสร้าง ซึ่งศึกษาได้จากครอบครัว รัฐบาลการทหารศึกษาศิลปการต่อสู้จากสำนักครูหรือในวัง และข้าราชการพลเรือน ศึกษาจากวัด

๒) ความรู้ในการประกอบพิธีกรรม เช่น ความรู้ทางไสยศาสตร์ ทางโหราศาสตร์ โดยมีเป้าหมายเพื่อความเป็นสิริมงคล เพื่อป้องกันอันตราย เพื่อรักษาโรค เพื่อทำลายศัตรู ซึ่งศึกษาได้จากอาจารย์ที่เป็นชาวบ้านและที่เป็นพระสงฆ์

๓) ความรู้ในทางปรัชญา ความสติ มีเหตุผล เป็นความรู้ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งศึกษาได้จากวัด โดยเข้าไปบรรพชาหรืออุปสมบท ศึกษาในวัดหรือศึกษาจากในวัง

การศึกษาที่ให้ความรู้แก่เด็กทั้ง ๓ อย่างนั้น มักจะอยู่ที่ วัง วัด และสำนักครู แต่โดยมากแล้ว จะมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด และมีพระสงฆ์เป็นผู้สั่งสอนหรือทำหน้าที่เป็นครูโดยตรง สอนทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาขอม กวีนิพนธ์ และสิ่งที่พระสงฆ์สอนด้วยการแทรกเข้าไปในวิชาต่างๆ นั่นคือ “วิชาสอนคนให้เป็นคน” คือสอนเรื่องศาสนา จริยธรรม เพื่อให้เป็นคนดีของสังคมและ “เป็นเจ้าคนนายคน” (สำหรับผู้หญิงนั้นจะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับการทำอาหาร เย็บปักถักร้อย)

การอุปสมบท : สังคมไทยถือว่าการที่บุคคลได้บรรพชา หรืออุปสมบทนั้นคือผู้ที่มีการพัฒนาสติปัญญา มีความรู้ และถือกันว่าเป็นประเพณีที่ต้องบวชเพื่อทดแทนคุณบิดามารดา เพื่อให้

บิดามารดาได้ขึ้นสวรรค์หลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว และเมื่อลาสิกขาออกมาแล้วก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดี เป็นคนมีความรู้ รู้จักข่มจิตใจตนเอง เป็นคนที่ถูกฝึกมาดีแล้ว จึงได้ชื่อว่า “คนสุก”

ความรักและครอบครัว : ความรักเกิดขึ้นมาด้วยเหตุ ๓ ประการคือ

๑) ความต้องการทางกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ซึ่งทั้งบุรุษ และสตรีต่างครอบงำจิตใจของฝ่ายตรงกันข้ามเอาไว้ (สินะหะ)

๒) อิทธิพลของความรู้สึกทางกามคุณ ๕ ซึ่งเป็นความรู้สึกถึงความดี ความงาม ๒ แบบคือ เคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และความเกือตูกันในชาติปัจจุบัน (เปมะ)

๓) คุณธรรมและเหตุผล หรือ เมตตา เป็นการช่วยเหลือเกือตูกโดยไม่หวังผล เป็นความรู้สึกที่เราเห็นว่าดี งามทางจิตใจ (เมตตา)

สำหรับสังคมไทยการมีครอบครัวนั้นในบางครั้งก็ขึ้นอยู่กับความรัก บางครั้งก็ไม่ขึ้นอยู่กับความรัก เช่น การคลุมถุงชน การฉุด หรือลักพา ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นความรักและอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวหรือแยกจากกันไป แต่โดยมากแล้วการตั้งครอบครัวนั้นจะเริ่มจากการแต่งงาน ตามหลักความเชื่อทางศาสนาทั้งลัทธิวิญญานนิยม ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา

เศรษฐกิจ : สังคมไทยในอดีตมุ่งที่เศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจแบบปัจเจกชนนิยม คือ การทำมาหากินเพื่อครอบครัว และเหลือสำคัญการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนอื่นๆ บ้างโดยมิได้มุ่งที่การแสวงหาผลกำไร คนสังคมไทยจึงประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ทำการประมง และหาของป่า เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง จนมีคำพังเพยว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” คนไทยจึงไม่ค่อยจะดิ้นรนเพราะสามารถที่จะหากินได้ตลอด อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มุ่งความเจริญทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุ คนไทยจึงรู้จัก การเสียสละแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การไม่โลภ การทำจิตใจให้สงบบริสุทธิ์ เป็นสำคัญ ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันที่มุ่งตอบสนองความทะยานอยาก ความร่ำรวย ตามลัทธิวัตถุนิยมและทุนนิยม

การตาย : คนไทยจะเชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ว่า เมื่อตอนที่จิตใกล้จะดับนั้นจะมีอารมณ์ปรากฏขึ้น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑) กรรมอารมณ์ หมายถึง การกระทำที่ตนเองได้กระทำมาแต่อดีต ตั้งแต่มีชีวิต จำความได้ ทั้งการคิด การพูด และการกระทำทางร่างกาย จะมาปรากฏในความคิดคำนึงของผู้ใกล้ตาย โดยไม่มีใครต้องบอกให้นึก ทั้งความดีและความชั่ว

๒) กรรมนิมิตอาภรณ์ หมายถึง ภาพนิมิตของกรรมปรากฏขึ้นและเกิดอาภรณ์เศร้ามองหรือแจ่มใส

๓) คตินิมิตอาภรณ์ หมายถึง ภาพนิมิตแห่งภพภูมิที่จะไปเกิด ซึ่งปรากฏขึ้นในจิตผู้ใกล้ตาย

ตามหลักพระพุทธศาสนาเชื่อว่าผู้ที่ตายแล้วจะต้องไปเกิดใหม่ ถ้าจิตบริสุทธิ์ก็จะไปสู่สุคติ ถ้าจิตเศร้ามองก็จะไปสู่ทุคติ* และเมื่อคนตายก็จะมีวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับศพที่สอดคล้องกับคติทางพระพุทธศาสนา คือ

๑) เฝ้าศพ ในกรณีที่เอาศพลงโลงไม่ทัน ให้เอาผ้าคลุมศพไว้ อยู่ยามตามไฟ และต้องระวังมิให้แมวกระโดดข้ามศพ เชื่อกันว่าถ้าแมวกระโดดข้ามศพ ศพจะถูกขี้ขึ้นได้ และผีจะดุ จึงต้องกางมุ้งและให้คนเฝ้า

๒) อาบน้ำศพ จะอาบเฉพาะศพที่ตายแบบปกติ ถ้าเป็นศพตายโหง จะอาบน้ำศพมิได้(ต้องฝังหรือบรรจุไว้ในสถานที่เก็บศพในวัด) การอาบน้ำศพให้อาบด้วยน้ำร้อนก่อน แล้วอาบด้วยน้ำเย็น ฟอกด้วยมะกรูด ล้างให้สะอาดแล้วทาทามิ้น การอาบน้ำศพนี้มีความเชื่ออยู่ ๒ อย่างคือ

- แบบพราหมณ์ เท่ากับอาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อล้างบาป

- แบบพุทธ เท่ากับอาบน้ำมนต์ เพื่อป้องกันอุปีทวันตรายและเพื่อความสวัสดิ์

๓) แต่งตัวศพ เริ่มจากการหวีผมให้ศพ ๓ ครั้ง แล้วหักหวี ๓ ท่อน โยนลงในโลงพร้อมกับกล่าวว่า "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" เป็นปริศนาธรรมว่า หวีที่หักเป็นสามท่อนนั้นคือชีวิตมนุษย์เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป

๔) นุ่งผ้าศพ ใช้ผ้านุ่งสีขาว ให้ชายพกอยู่ข้างหลัง สวมเสื้อขาว โดยกลับข้างหน้าไปอยู่ข้างหลัง แล้วสวมเสื้อฝ้ายอย่างคนธรรมดาอีกชั้นหนึ่ง เป็นปริศนาธรรมว่า การนุ่งแบบแรกคือตาย การนุ่งแบบหลังหรือนุ่งห่มแบบคนธรรมดาคือเกิด คนเรานั้นเกิดแล้วก็ตาย ตายแล้วก็เกิดวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์

๕) รดน้ำศพ โดยนำศพนอนบนเตียง จับแขนให้ทอดมือมา และจัดภาชนะรองไว้ใต้ฝ่ามือผู้รดน้ำศพให้ใช้น้ำอบน้ำหอมรดลงที่ฝ่ามือ แล้วอธิษฐานขอโอสถกรรม

* สุคติ คือ ภูมิที่ดี ที่วิญญานจะไปเกิด ได้แก่ มนุษย์(ที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติ) สวรรค์ และรูปาวจรพรหม

** ทุคติ คือ ภูมิที่เลว ที่วิญญานจะไปเกิด คือ นรก สัตว์เดียรัจฉาน เปตวิสัย และอสุรกาย

๖) เงินใส่ปาก ใช้เงินบาทห่อผ้าขาวผูกเชือก แล้วหย่อนลงในปากศพ ให้ปลายเชือกยาว ออกมานอกปาก เป็นปริศนาธรรมว่า ทรัพย์สมบัติแม้เขาเอาใส่ปากให้แล้วก็เอาไปไม่ได้ บุคคลจึง ควรแสวงหาอริยทรัพย์มากกว่า นอกจากนี้ยังคิดว่า การนำเงินใส่ปากศพนั้นก็เพื่อให้ผู้ตายได้มีเงิน ใช้สอยในปรโลก

๗) กรวยดอกไม้ รูปเทียน จัดดอกไม้หนึ่งดอก รูปหนึ่งดอก เทียนหนึ่งเล่ม ใส่ในกรวยที่ ทำจากใบตองแล้วใส่ในมือศพให้พนมมือถือไว้ สำหรับนำไปไหว้พระธาตุเขสแก้วจุฬามณี บน สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๘) การมัดศพ เรียกว่า “ตราสัง” ใช้ได้คิดมาจับให้เป็นเส้นขนาด ๓ หุน แล้วทำเป็นห่วง คล้องคอ แล้วว่า คาถาภาษาบาลี “ปุตโต ทิว”(แปลว่า ห่วงลูกผูกคอ) จากนั้นโยงเชือกมาลงลำ ตัว ทำเป็นห่วงตะกรุดเปิด ผูกที่หัวแม่มือ แล้วมัดมือทั้งสองมารวมกันไว้ที่หน้าอก แล้วว่าคาถา ภาษาบาลี “ระนัง หัตถะ” (แปลว่า ห่วงทรัพย์ผูกมือ) บางพื้นที่ว่า “ภริยา หัตถะ”(แปลว่า ห่วงภริยา ผูกมือ) แล้วโยงเชือกมาที่เท้าทำเป็นห่วงผูกหัวแม่เท้า แล้วผูกข้อเท้าทั้งสองข้างไว้ติดกัน แล้วว่า คาถาภาษาบาลี “ภริยา ปาเท”(แปลว่า ห่วงภรรยาผูกเท้า) บางพื้นที่ว่า “ระนัง ปาเท”(แปลว่า ห่วง ทรัพย์ผูกเท้า) เป็นคำสอนถึงความผูกพันของชีวิตว่า

“มีบุตรบ่วงหนึ่งเกี่ยว พันคอ
 ทรัพย์ผูกบาทากลอ หนองไว้
 ภริยา(สามี) เยี่ยงบ่วงปอ รังรัด มีอนา
 สามบ่วงนี้ใครตัดได้ จึงพ้นสงสาร”

จากนั้นจึงเอาผ้าขาวผืนใหญ่ห่อศพให้มิดตัว ให้ชายผ้าสำหรับมัดขมวดอยู่ด้านศีรษะ แล้ว เอาด้ายดิบขนาดนิ้วมือมัดศพให้แน่นเป็นเปลาะๆ จำนวน ๕ เปลาะ เป็นปริศนาธรรมว่า นิเวศน์ ๕ ก้นจิตของคนไม่ให้บรรลุถึงความดี

๙) ตั้งศพ เมื่อเอาศพบรรจุโลงเรียบร้อยแล้ว จะตั้งศพไว้ที่บ้าน หรือที่วัด โดยหันหัวโลงไป ทางทิศตะวันตก และตามไฟหน้าศพ ให้หายกลัวผี และให้ผู้ตายไปสว่าง อีกทั้งเป็นปริศนาธรรม เพื่อเตือนสติคนที่มีชีวิตอยู่ให้ทำความดี ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่าคนในโลกนี้มี ๔ จำพวก คือ

- (๑) พวกที่มาสว่าง ไปสว่าง
- (๒) พวกที่มาสว่าง ไปมืด

สำนักพิมพ์

พิมพ์ที่... สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
Ramkhamhaeng University Press.